

LIAUDIES DAINŲ TYRINĖJIMAI*

Gyvuliai liaudies dainose

Dr. JONAS BALYS

Dainos ir pasakos apie gyvulius bei paukščius yra žmonėse labai paplitusios ir mėgstamos¹. Pvz., pasaka apie gulbėmis ar kitais vandens paukščiais pavirtusias ar paverstas mergaites užtinkama visame pasaulyje (plg. liet. pasaką "Gulbė — karaliaus pati"). Rašytinėje literatūroje tai irgi mėgstama imituoti tema. Yra pasakos sekimų, stilizavimų ir grynos kūrybos (pvz., Čaikovskio baletas "Gulbių ežeras").

Vokietis Hugo Scheu, turėjęs Lapynų dvarą prie Šilutės, iš lietuvių darbininkų išmoko gerai lietuviškai ir su lietuviais kalbėjo tik jų kalba. Jis buvo Klaipėdos krašto direktorijos narys ir Žemės ūkio rūmų pirmininkas, bet priklausė vokiečių frakcijai (mirė 1937 m.).

Yra išlikęs didelis H.Scheu rankraštis, knygos forma susiūti popieriaus lakštai, kurį aš turėjau rankose ir iš jo paėmęs 16 pasakų ir sakmių išspausdinau savo knygoje "Lietuvių tautosakos skaitymai" (D. 1., p. 11-84. Tuebingene, 1948). Rankraščio originalas yra išlikęs, pavadintas "Kon Žemayčiai mon pasakoje". Ten pat yra ir paties Scheu ilgokas lietuviškai parašytas straipsnis, kuriame jis lietuvius kildina iš Indijos.

Scheu sudarė ir visą knygą "Pasakos apie paukščius" (turėtų būti iš viso apie gyvulius). Ją vokiškai išvertė Aleksandras Kuršaitis (g. Kretingalėj prie Klaipėdos 1857 m.) ir išleido 1913 m. Heidelberge, davęs teisingą antraštę "Litauische Tierfabel".

Deja, tikrų lietuviškų liaudies pasakojimų ten nedaug tėra. Reikėtų kam nors atsidėjus panagrinti, iš kur ėmė Scheu tą savo medžiagą. Čia man dingtelėjo senieji indai, kurie labai mėgo pasakas. Jie kalbėjo senoviška sanskrito arba prakrito kalba ir atkeliavo į šiaurinę Indiją apie 300 m. pr. Kr. Jie išstobulino savo rašymo būdą ir literatūrą. Žymiausi jų veikalai yra "Rigveda", arba himnai apie dievus ir herojus, "Mahabharata" ir "Pančatantra". Pastaroji yra pasakėčių knyga, kuri buvo sukurta bramanų, arba kunigų, luomo ir skirta aukštojo luomo arba jaunų

kunigaikščių (radžų) mokymo reikalui prieš A.D. 300. Ji buvo išversta į persų kalba, tada į sirų ir taip aplinkiniu keliu per arabus pasiekė Europą. Tačiau graikų pasakėčios (pvz., Ezopo) Europoje buvo populiariesnės. Apskritai Indija yra laikoma daugelio pasakų tėviške.

“Pančatantra” parašyta proza, bet su daugeliu eiliuotų įtarpų. Ten veikia gyvuliai. Tai panašu į kai kurias mūsų pasakas. Tautosakininkas Jurgis Dovydaitis surinko ir išleido dvi knygas “Pasakos su dainuojamaisiais intarpais” (1957 ir 1987 m.). Būtų įdomu, kad kas nors tas lietuvių pasakas palygintų su indų “Pančatantrės” pasakomis ir paieškotų panašumų. Aš jau esu radęs Indijoje mūsų “Eglės žalčių karalienės” ir kai kurių kitų pasakų atitikmenų (žr. Aidai, 1960, Nr. 1, p. 30—33, straipsnis “Lietuviškų ir indiškių pasakų panašumai”). Tačiau “Pančatantrės” nespėjau panagrinėti.

* * *

Dabar apie tiesioginę temą — gyvulius liaudies dainose. Turime mes pasakojamųjų dainų apie gyvulius. Gal jos bus senesnės už mitologines ir herojines temas. Su gyvuliais žmogus anksti susidūrė. Jie galingi ir gudrūs. Gal todėl daugelis pirmųjų kilčių savo proseniu laikė koki nors gyvulį ar paukštį. Jo ne tik bijojo, bet jį ir gerbė. Tai jų *totemas* arba giminaitis. Pasaka apie stipruolį Joną Meškaausį duoda suprasti, kad jo tėvas buvo meškinas.

Gyvulių kultas atsirado prieš dvasių kultą. Galima ir taip tarti. Juk konkretų stiprų ir gudrų gyvulį daug lengviau įsivaizduoti negu kokią mįslingą ir paprastam žmogui neprieinamą dvasią. Didžioji Dvasia skrajoja virš Didžiųjų vandenų ir prie jos neprieisi ir “burna su burna” nepasikalbėsi, kaip galėjo Abraomas, Mozė ir Nojus (apie tai rašo Biblija). Kiti vėlesni pranašai nebeturėjo tos privilegijos. Jau dievybės nebesikišo į žmonių gyvenimą, kaip sako Biblija ir graikų mitai. Tačiau tikima kad su gyvuliais galima pasikalbėti, jie supranta žmonių kalbą. Herojaus globėjas magiškas gyvulys visados nepavėluoja kritišku momentu ateiti į pagalbą savo globotiniui, kaip deivė Atėnė graikų mituose. Toks pagalbininkas pasakose yra magiškas arklys ar kumelaitė, šuo, erelis, žuvis, kartais ir visai nežymus gyvulėlis, kaip skruzdėlės. Tie gyvuliai, turį magiškus sugebėjimus, buvo pirmi herojaus talkininkai ir gelbėtojai, atsilygindami žmogui už koki jiems padarytą patarnavimą. Užtat daugelio didelių imperijų simbolis arba valstybinis ženklas buvo ar ir tebėra gyvulys: erelis (austrų, vokiečių, rusų, lenkų), liūtas (britų), žirgas (lietuvių)². Praėjo ilgi amžiai, kol deivės ir dievai žmogaus pavidalu pradėjo ateiti į pagalbą savo išrinktiesiems. Tai — jau kultūros padarinys. Graikų dievus sukūrė Homeras ir Heziodas, padrikas liaudies tradicijas sujungdami į vieningą ir logišką sistemą.

Dabar kalbama ir rašoma apie “dievų sutemas”. Ne Marksas buvo pirmasis bedievis, bet Gautama Buddha VI-V šimt.pr.Kr. Jis nepripažino jokių dievų, jam “apšviestas žmogus” buvo didžiausia išmintis, neberekalaujanti antgamtinės pagalbos. “Apšviestas” galys pasidaryti žmogus pats. Ir taip kartojasi banga po bangos dievų ir herojų mitai.

* * *

Dainose apie gyvulius yra daug pasakojamųjų pradų, bet kartu ir humoro. Tas ilgokas dainas kai kas norėtų pavadinti “gyvulių epu”. Iškilo klausimas ir ginčai, ar lietuviai neturėjo ir savo *herojinio epo*, kurio aptartis daugeliui yra neaiški. Kai kam nepatiko, kai aš tiesiai pasisakiau, kad aiškių dainių tokio epo buvimui nėra (žr. straipsnį “Liaudies epo klausimas” žurnale *Lietuvių dienos*, 1989, vasario ir kovo mėn.).

Vienas mano nepažįstamas korespondentas iš Kauno vis norėjo mane įtikinti, kad toks epas buvęs. Jis ima liaudies baladę, kurią pavadinau “Nuo žirgo kritęs bernelis”; ši baladė žinoma visoje Lietuvoje, 1856-1972 m. jos užrašyta apie 400 variantų įvairių redakcijų (žr. *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 3, Nr. 594-628). Apie ją parašiau visą studiją (žr. Tautosakos darbai, t. 1, 1936). To paties siužeto dainų yra latvių, baltarusių, rusų ir ukrainiečių folklore, tačiau lietuviška versija yra išvystyta iki tobulumo. Tai yra tipiška lyrinė *baladė*, bet ne epas. Jokio heroizmo, tik nelaimė būti sužeistam ir mirti.

Kuo epas skiriasi nuo baladės? Pirmiausia epas sausai, be jokio lyrizmo, kaip koks metraštis, atpasakoja didelius herojaus žygdarbius ir laimėjimus su, kaip atrodo, daug galingesniu priešininku, herojus visados laimi ir niekados nežūsta. Tas herojus turi garsų ir visiems žinomą vardą, pvz.: rusų bylinose Kijevo Rusios kniaz Vladimir ir daugelis kitų, esančių jo tarnyboje; pietų slavų — kralevič Marko; suomių — Väinämöinen ir kiti. Paprastai esti daug nuotykių ir laimėjimų, kurie susiję su tais garsiais veikėjais. Su pagrindiniu herojum supinti visi didieji įvykiai. Paprastai yra ir jo priešininkas, įkūnyta blogybė, kurią jis nugali. Susidaro ciklai dainų apie tuos herojus ir jų žygdarbius. Viso to mūsų tautosakoje nerandame. Tiesa, yra šiek tiek istorinių dainų ar jų nuotrupų, kuriose minimi veikėjų vardai (Sudaitis, Katkus, Medekša). Bet tai ir viskas.

Minėtoji baladė bevardis karys yra sužeidžiamas, kai joja per tiltą, jis sako, kad tris savaites “purvynėly gulėjo”, šalia stovėjo jo žirgas; pagaliau atskrenda trys gegutės — (jo motina, sesuo ir mylimoji), kurios jį aprauda, jis joms paskirsto savo turtą. Ir tada numiršta. Taigi jokio heroizmo, jokių didelių laimėjimų prieš galingą varžovą, tik neužsitarnauta mirtis.

Dainos apie gyvulių nuotykius yra ilgos, jos paprastai pamėgdžioja žmonių elgesius. Užtat aš jų nė vienos necituoju ištiesai. Keista, kad kai kurias jų žino ne tik slavai, bet ir mordvinai (pasiskolino iš rusų ar

baltų?). Jos dažnai yra *humoristinės*. Jose nėra heorizmo, bet linksmas pasakojimas, tačiau mūsų žmonių jos mėgstamos (eilę tekstų žr. Lietuvių dainos Amerikoje, 1, 1958, Nr. 442-469).

Štai įdomesnės jų trumpai atpasakotos:

1. Paukščių vestuvės. Daina žinoma visoje Europoje, nuo Norvegijos iki Graikijos. Seniausias užrašas 1603 m.

2. Žvirblis per savo vestuves šokdamas numynė pelėdai koją ir paukščiai pradėjo peštis. Slavų kraštuose ir baltuose (liet. ir lat.).

3. Vilkas vedė ožką ir šokdamas galvojo, kaip ją kuo greičiau papjauti. Baltai, gudai, lenkai, čekai.

4. Vabalų vestuvės: uodas vedė musę. Liet., vok., slavai.

5. Uodas (voras) iškrito iš ažuolėlio, susižeidė sprandą ir kas po to nutiko. Liet., slavai.

6. Paukščių ir keturkojų žvėrių karas. Liet. sekimas: įvairių grybų rūšių karas. Liet., rytų slavai.

7. Zuikio nusiskundimas. Niekam blogo jis nedaro, bet jį persekioja labai žiauriai. Pasiseka jam pabėgti. Seniausias užrašymas 1470 m. Liet., rusai, ukr.

8. Lokio medžiojimas. Apsuptas medžiotojų, paskirsto savo kūno dalis. Darykit taures iš mano nagų ir gerkit. Liet.

9. Pova ištekino tris savo dukteris už karvelio, sakalėlio ir vanagėlio. Kai jas aplankė, tai rado, kad laimingiausia buvo pirmoji. Liet., mord.

10. Mergaitė paversta į paukštę (antį). Kai vyras nori ją nušauti, ji prakalba žmogaus balsu ir siūlosi už žmoną. Liet., gudai, mord.

Bibliografiją visoms čia suminėtomis dainoms galima rasti knygoje Lithuanian narrative folksongs, by J. Balys. Washington, 1954. P.136-143.

Silver Spring, MD. (U.S.A)

1993 m. vasario 1 d .

* Tai vienas straipsnių, kurių seriją tokia antrašte autorius spausdina Amerikos lietuvių žurnaluose jau daugelį metų.

¹ Daug tautosakos apie gyvulius, padedamas savo mokinių, surinko Jurgis Elisonas ir paskelbė "Mūsų tautosakos" IV ir IX kn.

² Kai kurie egiptiečių dievai turėjo žmogaus kūną, bet gyvulio ar paukščio galvą: Anubis, Horus, Thoth.

RESEARCH ON FOLK SONGS: ANIMALS IN FOLK SONGS

JONAS BALYS

Summary

Narrative animal songs seem to be even older than mythological or heroic themes. It is easier to image a concrete, strong or wise animal rather than a spirit. An animal cult is sure to have originated earlier than a cult of spirits. Long ages had to pass for the gods to come to help people.

Animal songs bear a great many of narrative origins. There is a tendency to call them "animal epos", though no data proves it to have existed. Songs about animal adventures are rather long. They often imitate human behaviour, lack heroism, but nevertheless are enjoyed by people.